

MTA POLITIKAI TUDOMÁNYOK INTÉZETE
ETNOREGIONÁLIS KUTATÓKÖZPONT

MTA PTI Etnoregionális Kutatóközpont
Munkafüzetek 3/A.

A. Gergely András

**Kopács: táj- és népkutató tábor a Drávaszögben
(1942)**

**Egy etnikai sziget a társadalmi-történeti periférián
/Forráselemzés/**

MTA Politikai Tudományok Intézete
Etnoregionális Kutatóközpont
Budapest, 1996

Regionális tanulmányainkat azzal a céllal adjuk ki, hogy segítsék az új tudományos eredmények vitáit és terjesztését. A publikáció a szerző véleményét tartalmazza, amelyért maga a szerző vállal felelősséget. E regionális tanulmány elkészüléséhez az OTKA T 018210 számú kutatási támogatása biztosított lehetőséget.

Szerző: A. Gergely András
MTA Politikai Tudományok Intézete

© A. Gergely András, Budapest, 1996

Kiadni, másolni csak a szerző engedélyével és az MTA Politikai Tudományok Intézetének hozzájárulásával lehet.

Tárgyszavak: kisebbségi helyzet, Jugoszlávia 1945–1989, helyi társadalom, életmód, település (-történet, Kopács), társadalomkutatás (1942), akkulturáció.

ISSN 1416-8391
ISBN 963 8300 55 8

Kiadja:
az MTA Politikai Tudományok Intézete
Budapest, 1996

TARTALOM

**A kopácsi táj- és népkutató tábor
Kopács a múltban és a történelmi változásban
Népességhistóriai és demográfiai szerkezet Kopácson
Társadalmi tagozódás versus nemzetiségi megoszlás
Gazdasági tér, megélhetés, hitek és érdekek
Identitás, életmód és tradíció**

Jegyzetek

A.Gergely András

**Egy etnikai sziget a társadalmi-történeti periférián:
KOPÁCS 1942.**

A mai magyar néprajzi, társadalomtörténeti és szociálpszichológiai kutatások mind erősebb figyelemmel fordulnak az interkulturális kapcsolatok, a tájegységi identitástudatok felé. E részint új, részint megújuló érdeklődés eddig föl nem ismert társadalmi jelenségek megnevezésére, az eltérő tájegységi kultúrák kölcsönhatásainak elemzésére vállalkozik. Eközben pedig „körülírja” azokat a kulturális areákat, amelyek életkeretet, életminőséget, életvezetési sajátosságokat határoznak meg. Különösen izgalmas lehetőségeket kínálhat ebben az összehasonlító munkában az a tény, hogy a két világháború közötti magyarságtudományi kutatások föltárása megkezdődött (engedtessek meg itt utalni a kemsei munkaközösség gyűjtésének újrakiadására, a növekvő számú visszaemlékezésre, a Dimitrie Gusti szervezte kutatóbrigádok munkájának publikálására, a Szegedi Fiatalok vagy az Erdélyi Fiatalok mozgalmának monografikus föltárására).

A közismert, újrakiadott, vagy legalább a kutatók számára elérhető dokumentációk mellett jelentős mennyiségű ismeretlen forrásanyag van a múzeumok, könyvtárak birtokában. Ezek föltárása, közzététele ma már nemzeti identitástudatunk erősödésének, Európához-tartozásunk bizonyításának is feltétele. Kiváltképpen akkor, midőn a hazánkkal szomszédos országokban különösen konfliktusossá vált a kisebbségi népesség helyzete és kimutathatóan csökken az etnikai öntudat belső, érzelmi-tudati motiváltsága, illetve midőn totális asszimiláció veszélye fenyegeti a kisebbségeket az osztályöntudatos hatalompolitika második világháború utáni korszakában. (A romániai magyarság léthelyzetét és a jugoszláviai magyarság „modernizációs válságát” önálló tanulmányokban is elemeztem az elmúlt esztendőben, így alább csupán egyetlen forrásanyagra koncentrálok egy ezidáig nehezen elérhető adattári anyag földolgozása segítségével).

A kopácsi táj- és népkutató tábor

Az Államtudományi Intézet Táj- és Népkutató Központja támogatásával 1942 nyarán gyűjtőmunkára indult egy tucatnyi fiatal kutató a Drávaszög egyik elhagyatott községébe, Kopácsra. Gyűjtésük anyaga föltehetően teljes egészében megmaradt (a Néprajzi Múzeum Ethnológiai Adattára őrzi), sőt a népszokás- és a meseanyag időközben többé-kevésbé kötetformában is megjelent. A Kopácsra vonatkozó adattári anyagban jelentős értékű Hermann Ottó halászati tárgyú gyűjtése az első világháború idejéből, de az 1942-es kutatótábor mintegy négy és félezer lapos dokumentációja olyan – eddig föltáratlan – értéket jelent, amely nélkül a mai jugoszláviai magyarságról töredékes tudásunk lehet csupán.

A kemsei munkaközösség „kirajzásához” hasonlóan a kopácsi táborba is eltérő tudományterületek kérdésköreiben járatos kutatók települtek. Megmaradt tábornaplójuk, megvannak jegyzeteik, rajzaik, ránk maradt a helybéli református egyházi anyakönyvek adat-anyaga, a születések lajstroma 1759-től 1896-ig, összeírták a házasságkötések alapvető adatait 1759-1942-ig, sőt kérdőíveik (úgynevezett „ház-lapjaik”) is megmaradtak 429 papíríven, melyeken az együttélő családtagok adatait, a vallási hovatartozást, a vagyont, a nyelvhelyzetet és az egészségügyi állapotokat rögzítették.

A tábor mintegy tíz-tizenöt kutatójának munkamegbeszélései, feladat-elosztási és beszámolási jegyzőkönyvei is arról árulkodnak, hogy alaposan előkészített vállalkozásról volt szó. Több korábbi terepmunka során megismert településre indultak, közülük hárman is gyűjtöttek már saját anyagot Kopácson. A kopácsi mesék válogatott gyűjteménye Katona Imre tollából látott napvilágot több kötetben is. A legjelentősebb munkákat Kardos László, Kornycsák Ernő, Gönyey Sándor, Szepessy Imre, Kiss Sándor, Hilscher Rezső és Rúzsás Lajos készítették – ezeknek ugyancsak kötetek formájában kellene közkézen forognia.

A kutatók dokumentálta helyzetet és faluképet nem áll szándékomban olyan aprólékossággal ismertetni, ahogyan azt az adattári kéziratok kínálják. Ugyanis a kopácsiak életmódját és életminőségét évszázadok óta meghatározó halászat, vagy például a népi építészeti hagyományok elemzése több kutató jegyzetanyagában is helyet kapott – ám ezek részletei alighanem csupán a szaknéprajzosokat érdekelhetik. Az etnokulturális helyzetkép elkészítéséhez ezek fontos adalékokat kínálnak ugyanakkor, tehát föltárasukra mindenképp szükség van, de nem e tanulmány keretében.

Az 1942-es kopácsi tábor idején már múltidőben beszéltek a falusiak a „szerb éráról”, ami nem is furcsállható, hiszen a Drávaszög is a visszafoglalt területen fekszik. Föltehető, hogy ma már sem a magyar katonai, piaci, politikai vagy kulturális „jelenlét” mikéntje, sem a gazdálkodási, etnikai, településszerkezeti arányok nem olyanok, mint félszáz évvel ezelőtt voltak. Mégis arra törekszem, hogy az 1942-es tapasztalatokat olyan szempontból ismertessem, amely alkalmas lehet egy mai összehasonlító elemzés elvégzésére, a változásvizsgálatra. Annál is inkább, mert a kutatók nemcsak Kopácsról, de környékéről, járásáról is gyűjtöttek összehasonlító adatokat (elsősorban Bellye, Várdaróc, Dárda, Szentlászló, Haraszi, Jenőfalva és Eszék érdekelte őket). A „szerb éráról” azonban ismét lehet, sőt kell is beszélni, ezen belül pedig arról a „fejlődés-árnyékba” szorult kisebbségi magyar kultúráról és identitásról, amely ezt újfent elszenvedi. Ehelyütt azonban néhány utalásnál többet nemigen vállalhatok, hiszen célom elsősorban a negyvenes évek elején rögzített állapotok rajza, nem pedig a mai etnokulturális klíma bemutatása e fejlődésében perifériára szorult településen.

Annál többet e bevezetőben nem mondhatok, mint hogy a kopácsi szociográfiai és néprajzi tábor 1942-ből megmaradt anyaga érdekes és érvényes összehasonlítási alapot kínál a mai kopácsi állapotok megismeréséhez és megértéséhez. (Ezt a komparatív munkát máris megkezdte az OSZK Magyarságkutató Intézete, s első tapasztalataik alighanem kötetformán is napvilágot látnak a közeljövőben).

Kopács a múltban és a történeti változásban

„Kopach” első említése a kutatók szerint 1299-ben, egy pécsi káptalani oklevélben történt egy „halas terület” kapcsán, mint a Duna és a Dráva egybefolyása közelében fekvő település. A hagyomány szerint a két folyó közvetlenül a régi falu alatt egyesült, emiatt állítólag korábban „Kaposvár”-ként emlegették, s északkeleti határában még ma is dombos, várhelyeket őrző, kőleleteket ígérő terület van. A délkeleti falurészen „kapcsolódó” két folyó szigetszerűen veszi körül Kopácsot. A falu termőföldje az állandó hordalék miatt kiváló lösztalaj, alatta pleisztocén homokkal. A kitűnő termőföld mellett a falut mocsár, erdő és nádas veszi körül, ami állattartásra és földművelésre, gyűjtögetésre és vadászatra egyaránt pompás körülményeket kínál. Ráadásul a dunai vízi kereskedelem is eléri a falut, így ennek is szerepe volt (vagy lehetett) a község népének életében.

A kopácsi táj népessége persze a víz közelsége miatt szinte együtt él az állandó árvízveszéllyel. A töltés ápolása, a termőterület vízmentesítése, a lecsapolás és a védekezés munkálatai ezért mindig is sok energiát kötöttek le, jóllehet a halászat éppen emiatt a falu főfoglalkozásává válhatott.

Kopács 1864-ben Baranya vármegyéhez, a baranyavári járáshoz tartozott. A huszadik században a dárdai járáshoz csatolták, s a szomszédos települések, melyek alig fél napnyi járásra vannak, együtt kínáltak területi kölcsönkapcsolatot a falusi mobilitásban illetve a gazdasági, kulturális és társadalmi liezonokban. Kopács és környéke településeinek Eszék városával van a legintenzívebb kapcsolata. Nehezíti azonban a területi térkapcsolatok fejlődését, hogy bár Eszék mintegy tizenöt kilométerre van csupán, az utakon kora ősztől késő tavaszig áll a víz, s a járhatatlan sártengerben néha négy vagy hat lovat is be kell fogni a szekér elé – ha rendesen megpakolták –, hogy céljához juthasson.

Igazgatási alárendeltségét tekintve Kopács a bellyei körjegyzőséghez tartozik, saját bírása helyben van, de községi státusa 1874 óta (amikor a helyi jobbágyfelszabadítás és földosztás történt) voltaképpen Albrecht főherceg bellyei uradalmától függ. Önkormányzata ezért csupán illúzió: az uradalommal szemben az egész falu tehetetlen, s a lakosság kiszolgáltatottságát pontosan jelzi egy negyven évig zajló, folyamatos pereskedés az uradalommal, mely a községi bekötőút, a töltés és a halászati javadalmak körül folyt.

Kopács népe a legrégebbi időktől halászó, vadászó, és kevés földet művelő, kevés jószágot tartó társadalom volt. A nagy réten és a szabad vizeken viszonylag szabad jobbágyi gazdálkodás folyt, a marhatartás nehézségeit és a halászat tulajdonjogi gondjait azonban mindig meg kellett szenvedniük. Kevéskét méhészkedtek, rákásztak is, a vadászat mindig dívott, szárnyas is volt elég, sőt szarvas és más erdei jószág is föllelhető volt. Az életkörülmények azonban nem mindig voltak a kopácsi társadalom fejlődésére ható lehetőségek is.

A levéltári adatok szerint 1606-ban épült Kopácson a református templom, mely hatvan évvel később le is égett, de még ugyanaz évben újraépült. A reformáció hajnalától tehát reformátusok lakták a falut, viszont a katolikus betelepülés is folyamatos lévén, nem őrizhették meg vallási identitásuk szigetszerű érinthetlenségét. Ez utóbb rendszeresen ki is váltott apróbb vallási ellentéteket, de még jelentősebb volt az a tény, hogy a főként pusztákról beköltöző katolikusok az uradalom segítségével kerültek a faluba, s az uradalomtól kaptak munkát, vagy ha kellett védelmet is. Mert bár a katolikus betelepülés kis arányú volt, de fokozta a feszültséget, hogy a belakható és kiélhető földterület szűkös térségre korlátozódott. S minthogy a faluba telepedéssel együtt járt a házhely kiszabása, a bérelhető földterület és az ehhez tartozó külterületi

birtok (kaszáló, nádas, mocsaras vagy erdős rész) összességében már nem pusztán „lakásnyi” foglалás volt. A falu földrajzi terét vizes-nádas területek, láposok, erdők, szántók, tófenekek, földhátak tagolták – miképpen erről a falu helynevei árulkodóan szólnak –, s egyre ritkult az amúgy is kevés legeltetésre és földmunkára alkalmas „sziget”, tovább szűkült a társadalmi tér is, és növekedtek a társadalmi feszültségek. A betelepülő „jövevények” ki kellett harcolják a belterületi lakhelyet és földterületet.

Még fontosabbá vált ez a társadalmi harc a tizenkilencedik század folyamán, amikor megerősödött az állattartás is, továbbá a földosztáskor kapott föld meghatározta a sikerképességet, az anyagi boldogulást is. A község határt ekkor három részre osztották föl. A legtávolabbi részek lóval is csak két óra alatt voltak elérhetők, s rajtuk mezei munkát végezni (például aratni vagy trágyázni) nehezebb volt, mert napjában csak kétszer lehetett fordulni, s őrésük is körülményes volt. A gazdátlanul maradt vagy eladásra felkínált földterületet az uradalom olcsón megvásárolta, majd művelésre bérbeadta 10-50 holdanként, illetve napszámosként foglalkoztatta a népet. Ez a földmizéria sokaknak gyarapodást jelentett, de 1942-ben már csak öt nagyobb (300-400 holdas) bérlet maradt egyben, a lakosság döntően földműveskedett, átlag tizenöt holdas parcellákon, az ötven-hatvan napszámos viszont kegyetlenül küszködött, jobb esetben házzal és 200-300 négyszögöles saját földdel, rosszabb esetben koldussorban.

A XIX. század végén többféle mezőgazdasági ágazatban tört ki válság, s a falunak létérdeke volt, hogy gabonára és kertészeti terményekre alkalmas jobb földeket szerezzen. Ezt az uradalom, amely teljesen elkülönült a falutól, keményen korlátozta, s a jobb út építését, illetve a falut védő töltés emelését nem segítette, mert a „modernizációs” kiadásokkal nem járó, viszont magasabb bevételi haszonnal kecsegtető halászat fenntartása inkább volt érdeke, mint a mezőgazdasági kistermelés támogatása. A falu körülbelül 20-22 hold jó minőségű termőtalajért harcolt, az útépítés a piaci kapcsolatokat segítette volna, a gát pedig az ártéri terület védelméhez és a víz szabályozásához kellett. A víz mint „örök modernizációs ellenség” volt jelen Kopács életében, 1907. óta nagy áradások, 1882. óta pedig kegyetlen szárazságok nehezítették a kopácsiak életét. A népi emlékezet szerint legalábbis a törökjárás óta vagy a római kor óta így volt ez Kopácson: árvíz és aszály egy helyen pusztított, felváltva, de kíméletlenül. Az 1926-os nagy áradás idején a templom oltára is beszakadt, alatta folyosót találtak, s abban tíz-tizenöt gazdag török csontvázát.

A közeli eszéki híd nagy történelmi becsben állt a kopácsiak előtt, s ha megkérdezték őket, még a szerbekről is azt mondták, hogy „jól kijöttek velük”. Ezek azonban a mindennapi élet történésfolyamatában, két ország periferiáján elkülönülve még akkor sem voltak ilyen egyértelműen szép emlékek, ha a kérdőívvél vagy interjú során megkérdezték ezt állították. Kopács a második világháború nehéz korszakában került vissza Magyarországhoz, viszont például a kopácsiak az új és reményt keltő élettérben rögtön az éhezéssel és az áruhiánnyal találkoztak. A falu „istenhátamögöttisége” avval járt, hogy a zsidó kereskedőtöke sem látott benne beruházásra méltó települést, s az elűzött zsidók a lassan kapitalizálódó Eszékre és vonzáskörzetébe települtek át. Eszék tehát csak áttételesen tudott polgárosító hatással lenni Kopácsra, de a városi hatásra Kopácson is nőtt a kereskedők száma és a szállítási forgalom, átalakult az agrárpiaç, a városi iskolába járó gyerekek vagy a cselédként ott szolgáló fiatalok révén pedig a polgári divat is betört a faluba.

Mindez nem változtathatott azon, hogy a földviszonyok szűkössége és az agrárátalakulás megkésettisége visszavetette Kopács fejlődését. A második világháború előestéjén a község ismét halászó közösséggé, fejlődésben megtorpant jelentéktelen településsé változott – amiben nem kis része volt a foglalkoztatottság és a településszerkezet jelenségeinek.

Népeség-históriai és demográfiai szerkezet Kopácson

Kopács 1942-es településformája a soros telekelosztás nyomait mutatja. A házak sora a vízparthoz alkalmazkodva helyezkedik el, homlokzatuk javarészt dísztelen, s többnyire nem is nyílik az utcára. A 19. század végén épült házak még ablakot sem kaptak az utca felől, mert a betyárok gyakori támadásaitól próbáltak így védekezni.

A telekbeépítés rendszerint a lakosok foglalkozását tükrözi: a halászoké jobbára szegényesebb, az ő udvaruk a lakóház és a közelébe épített kamra között van, kiskertjük ezek mögé kerül, majd az ólak zárják a telket. Az előkert másutt sem általános, sokszor hetven méter hosszan húzódik a ház és az udvari tárolók sora a kerítés mentén. A legrégebb házak az 1780-as évekből valók, ezek rekesztett favázások, az 1840 körül épültek pedig fecskerakásos vályogházak, melyek fa-szigetelése még ma (1942!) sem engedi át a nedvességet. A század végén már több cseréptetős, kontyvetős, olykor oszlopos és kőből való épület is készült, ezek is tartósak maradtak.

A házak tagolása régies: a konyha északi tájolású, a szoba többnyire déli. A kert és a ház között rendszerint pitvar nyílik, külön kapubejáróval, a kapuk fölött ívelt favázzal vagy kőoszlopokon nyugvó kőpárkánnyal. A görék az utcára néznek, a szellőzés közben „hadd lássék” a jólét és a dolgoosság eredménye. A házak előtt az ötven-hatvan éves téglajárdák már elkoptak, pedig a téglaburkolás nagyon gyakori volt, az udvarokat is téglával rakták le. A századforduló szegényeinek nádtetős épületei már csak mutatóba vannak – az árvizek és tüzek hamar végeztek velük. A jobbfejta házakon az oromfalon vízlevezető és párkány is van, hogy a tetőről lefolyó esővíz ne mossa szét a tapasztott falat. A tapasztott és döngölt anyagok használata gyakori: a szobák nyolcvan százaléka például akkor is földes, ha az udvar téglázott.

A házak, az udvar, a kerítés az arról árulkodnak, milyen az életmód hagyománya. A kopácsi tábor kutatói szerint ötven-hatvan éve a hosszan benyúló udvarok az egy családból kinőtt rokonságot, a testvéreket, együttmaradt generációkat is magukba fogadták. „Felekezetnek” hívták az egy udvaron lakókat, és sokszor négy-öt felekezet is együtt lakott (a palócok nagycsaládjához hasonlóan), külön-külön szoba-konyhás lakásban, egymás mellett. Közös en ettek, akár tizenhatan is egy asztalnál, az apa után mindig a legidősebb testvér volt az úr, szava szent volt, a pénz is nála, ő tartott fegyelmet és ő adta a család rangját is. Hatalma nem olyan volt, mint az egykés családok háztartásfőjéé, hanem mint a Kopács tágabb vidékén korántsem ritka nagycsaládforma „öregjéé”, aki szellemi, gazdasági és erkölcsi főnök egyszemélyben. Ezek a szoros kötődésben együtt élő, összetartó családok, ha házat építettek, huszan-harmincan is összeálltak még a század végén, s két-három nap alatt fölhúztak egy épületet. Meglehetősen sajátos vonás ez még Kelet-Európában is, hát még a szerbekhez és a Balkán többi népeihez viszonyítva.

Ezek a lakóközösségi és életformabeli momentumok nem csupán a népi építészet sajátosságait eredményezték, hanem egyúttal a kopácsi népesség történelmének még számos nyomon követhető tényét vagy emlékét is tartalmazzák. Sajnos a változások folyamatában fokozatosan elhalványodnak. A történelmi hagyománytudat még szorosan kapaszkodik a mondákba, a középkor óta folyamatos helybenlakás hitébe például, vagy a tatár- és törökvilág sikeres túlélésébe, mert ezek Kopács megtartó varázsát jelentik lakói számára. A kopácsi társadalomvizsgálat azonban az eredettudat és az etnikai identitástudat megromlásáról, elhalványodásáról tanúskodik. Akiket a kutatók megkérdeztek, javarészt ugyan büszke lokálpatriotizmust vallottak magukról, s büszkén hirdették, hogy ha lehetne, akkor sem költöznének el máshová – de szavaik mögött

ott búvik már a jobb élet igénye, a kiszolgáltatottság félelme és az asszimilálódás önmegadó perspektívája is.

Közelebről is megvizsgálva például a nagycsaládot, kiderül, hogy annak élő emléke inkább jelen van, mint élő példája. A nagycsalád „idealizálása” bizonyosan nem más, mint a társadalmi és politikai változások elleni pszichés védekezés, egyúttal valamiféle „mosakodás” is a periférikus lét szégyenei miatt. A felszínen a kopácsi ember persze büszke falujára, elégedett a létével, gazdagságával és életmódjával – de ez alkalmasint nem átélt büszkeség, hanem a jöttment kutatónak, a „vizsgálóbiztosnak” szóló szerepjáték inkább. Példaként említhető, hogy amint az egyke-problémára terelődik a szó, eltűnik a joviális magabízás a gazda arcáról, s rögtön a betelepülők egyre gyarapodó sokaságát kezdi sérelmezni, magyarázatul arra, miért egykézik jómaga is.

Egymás közt persze a falusiak is tudják és mondják az egyke társadalmi okait: lakóhelyük korlátos nagyságát és az életkereteiket szorongató körülményeket nevezik meg ilyenkor, ezeken belül is a hajdani hibás földosztást okolják. Ugyanis Albrecht főherceg nagyapjának birtokaiból osztották a földeket, s nem számítva a szaporulatra, ki-ki annak arányában kapott földet, ahány napot a robotban teljesített. Ezért kicsi most a határ, ezért félnek a vagyon osztódásától, s attól, hogy a gyerek majd kismemmi szüleit.

A régi nagycsalád helyett az egyke – nem valami épületes fejlődés... De pontosan jelzi azt a folyamatot, amelyben a javarészt katolikus betelepülőktől, illetve 1942-ben már az egyre növekvő számú bácskai bevándorlótól is elkülönítik magukat a régi kopácsiak. Öntudatos kiállásuk mögött ott van a középparaszti tekintélyelvűség, a sok gazdasági kudarc ellenére is régtől fogva megvédett „jólét”, és a relatív elégedettség is, mely a szegényebb feltörekvők lenezéséből ered. Tartalmazza ez a birtokosi öntudat azt a még megőrzött hagyományt is, hogy a tényleges „polgári” rangot, a választott bírói címet vagy a közösségi tekintélyt a birtoknagyság adta, nem pedig a szorgalom és a keserves igyekezet. Minthogy azonban ez nemcsak a kiváltságosok osztályrésze lehet, hanem a sikereseké is, a rang leértékelődésétől félve különösen erős lett a státuszbiztonság garantálásának feltételrendszere. A nagyobb gazdák például már századunk tízes éveiben eladták marháikat, helyette ők is inkább a halászatra álltak át, ott könnyebb volt a kereset, kevesebb a rizikó, firól-fira szállt a tudás, nem volt közösködés és csupán az egyéntől függött a boldogulás.

A gazdai öntudatnak tehát megvoltak a hagyományos elemei és megvoltak az újításban, a piacképességben rejlő lehetőségei is. A társadalmi rétegződés kemény határai nem is a birtokmérettel mérettek igazán, hanem a státuskülönbségek más mértékével: elsőként a bevándoroltak és a helybenlakók egzisztenciális hátterével, valamint életvitelével.

A bevándorlókról a kopácsiak azt tartották: azért szaporább, mert szegényebb. Ezért volt kevesebb az uradalmi napszámos az első világháború előtt, amikor kevesebb bevándorló, kevesebb munkáskéz és kevesebb újszülött is volt. Az uradalom magához láncolta munkásait, a nyári aratókat télen favágónak használta, trágyahordásra vagy jószágápolásra alkalmazta, így kiszolgáltatottá és röghözkötötté tette őket. „A bevándoroltakat még a szerbek is elkergették” – vélték a kopácsiak, s aligha létezett ennél árulkodóbb jele annak, hogy emberi minőségük nem vetekedhet az övékével.

A kopácsi tábor kutatói közt többen is voltak, akik az egyke okait a polgárosodás hatásában látták. A vagyontartás, a polgáriasság, a felhalmozás és az életszínvonal megőrzése érdekében történő szüléskorlátozás tűnt számukra okszerű magyarázatnak. A tábor orvos-szociográfusai a maguk házvizsgálatai, kútfelmérései alapján azt bizonygatták, hogy a vizek fertőzöttek, a kutak túl közel vannak az istállókhöz, ezért sorra halnak meg a gyerekek. Megint

mások úgy vélték, hogy az erkölcs romlik, szabadosak az asszonynépek, a nők maguk hajtják el a magzatot inkább, semhogy a városba mennének, ahol drága az abortusz, de legalább nincs gond a gyerekből, nem kell félni pusztulásától...

A kopácsi egyke (bár a baranyai háromszög korántsincs messze az Ormánságtól) mégsem azonos amazzal, mert Kopácson erős és életképes a társadalom, nem pedig előregedett, mint amott. A kopácsiak mentalitása inkább óvatosnak mondható: a leánygyermeket inkább nem tanítatják, nehogy aztán a városba menjen és ott „elromoljon”, a fiút sem adják iparosnak, mert a faluban elegendő az iparos, többet már nem is bír el, így azonban elveszíthetik a tanult gyermeket, aki a városban keres majd megélhetést, s „odahagyja” öregedő szüléit. Ugyanezért megszüntették a régi cseregyerek-rendszert is, nem tartották érdemesnek a praktikus életen túli többlet-tudást, ezt nem tekintették a mobilitás útjának. A társadalmi előrébbjutás, a birtokvásárlás és a területi terjeszkedés kb. a kilencvenes évekig volt szokásban, a harmincas-egyvenes években a társadalmi emelkedés útját a vasúthoz szegődés szimbolizálta inkább.

Az egykezésnek viszont az lett demográfiai következménye, hogy körülbelül hetvenre emelkedett a bevándorolt katolikus családok száma. Nekik még kellett az egyre több gyerek, mert munkaerőt jelentett, így a termékenységben sokszorosan meghaladták az őslakosság szaporulatát, vagyis társadalmi feszültségek forrásává vált a gyermekszám is. Különösen amiatt, mert a nagycsaládok egyre inkább szétestek a faluban, a nagy rokonság sem volt már ideál, s a fiatalok minduntalan szabadulni igyekeztek az öregek parancsuralma alól.

Ennek szociális következményei szinte előre láthatóak: főleg a lányok indultak egyre növekvő számban a városba (elsősorban Eszékre, ami „a várost” jelentette Kopácson), s ott piacoztak, szolgálni álltak vagy éppen gyárba mentek dolgozni. Következésképp egyre több lett az érdekházasság, már „szögény a szögényhöz illik” alapon nem akartak házasodni, egyre nőtt a válások száma, megcsalták egymást a fiatalok. A nők önállósága nemcsak a gyerekszülés eldöntésében, de a saját pénztárca tartásában is megmutatkozott. Cserébe viszont a férfiak mind többet kocsmáztak és Eszékre jártak a bordélyba. Egyre nagyobb arányú lett az angyalcsinálás, nemi betegségek terjedtek, erős lett az alkoholizálás – és folytatható még a felsorolás, mi minden köti meg és rántja vissza ezt az amúgy kiegyensúlyozott életű, tudatos életvezetéssel élő, korlátozottan hitbuzgó és magabizó erővel jellemezhető kopácsi társadalmat.

S már ahogy ez faluhelyen szokásos, a kopácsi nép is onnan vette öntudatát, hogy népességgyarapodását és faluközösségi életét is idealizálta valamiképpen. A kopácsi életfolyamatok kutatói sokféle anyakönyvi adatot másoltak le, de részletes adatközlés helyett inkább tendenciákra utalnék szívesebben.

Fényes Elek 1851-ben még 1370 kopácsi lakosról tud, az 1931-es népszámlálási adatok már csak 1035-ről szólnak, az 1942-es létszám pedig már csupán 941 lélek. A népességcsökkenés még a relatíve sok bevándorló ellenére is látnivaló. A kopácsi református egyház anyakönyvei alapján készült áttekintés szerint a házasságkötések száma mindig eléggé változó volt: a szóráskép minimum három és maximum harminc között mozog az 1700-as évek dereka óta. A férfiak házassági életkora szinte végig 22-23 éves kor táján volt, a nőké 17-18 év körül volt a XVIII. században, lassan emelkedett 19-20 év felé a XIX. században, majd a hetvenes években hirtelen megugrott 24-25-re, a XX. század elején visszaesett 17-18 év körülre, 1920 és 1942 között ismét 19-20 éves kori átlagra emelkedett. Az 1880-as évektől a házassági hajlandóság és visszaesett évi átlagban tíz esküvő alá, és három kivételes évet (1891, 1895, 1919) leszámítva, amikor a miérteket csupán sejtethetjük, de pontosan nem tudjuk, végig alatta is maradt.

Sajnos éppen a házasságot kötők származási helyét illetően ritkásak az adatok, pedig ebből a kopácsi társadalom térbeli mozgására, külső kapcsolatrendszerére is következtetni lehetne. A

leggyakrabban előforduló származási helyek sorrendben: Bellye, Daróc, Rétfalu és Laskó – vagyis a szűkebb környék keresett magának párt Kopácson, s a múlt század közepe óta több a beszármazó férfi, mint a hozott asszony. A falu lakosságának számszerű szaporodása szinte évenként nagyon eltérő, a külső szemlélő nem talál benne logikát és a kopácsiak sem utaltak magyarázó momentumokra. Az anyakönyvi adatok szerint 1759 és 1896 között az évi szaporodás -30 és +30 lélek között változik, az 1850-es évektől pedig már egyre ritkábbak a plusz-mínusz tízen fölüli számok.

Mind a népesség-gyarapodás (illetve -fogyás), mind a társadalmi rétegződés némi magyarázatot nyerhet az etnikai (nemzetiségi) megoszlás adatai illetve területi-települési folyamatai felől. Ezeket érdemes itt külön fejezetben is vázlatosan áttekinteni.

Társadalmi tagozódás versus nemzetiségi megoszlás

A Kopácson föllelt legrégebbi (1879-ben kelt) névtár szerint 1254 lélek lakta akkoriban a falut – ez a legmagasabb lélekszám a falu történetében. A református lakosság vegyesen földművelekből, állattartókból, halászokból és zsellérekéből állt – tehát a helyi társadalmi munkamegosztásban betöltött hely, a földbirtok nagysága és az állatállomány szerint viszonylag nagy különbségek voltak a társadalmi tagozódásban. Az agrárválság hatására azonban a korábban megindult paraszti polgárosodás megtorpant, a termelési szerkezet is kezdett átalakulni. A halászat, mint piacképes, és szerényen de biztosan jövedelmező foglalkozás kezdett rangot kapni, olyannyira, hogy a nagyobb gazdák is hagyták a termést lábön maradni, ha halászni lehetett. Az akkori pap és a tanító a gazdasági és a technikai ismeretek terjesztésében sokat segített (ennek távoli hatása az 1942-ben összeszámlált gépek nagyságrendjén is meglátszik). A filoxéra utáni szőlőtelepítés és a kertészkedés is kezdett már teret hódítani magának a századforduló után.

A polgárosodásban és az agrármodernizáció lehetőségében sokat jelentett Kopács számára Eszék közelsége (mintegy 14 kilométerre vannak egymástól). S bár a város nyilvánvaló hatására, de a kopácsi helyi kereskedelem csupán jóval később lendült föl igazán. A „kapitalizálódó” Kopács polgáriasan ellenzéki lett, függetlenségi hajlandósága erősödött. A civilizációs színvonalat éppen ezért a befolyásos helyi középrétegek határozták meg, őket igyekezett követni a szegényebb, betelepült katolikusság is. Az 1880-90 közötti időben kezdődött az uradalom elszigetelődése is, akkor „mindenki pörösködött”, ami szinte olyan divattá lett, mint a gyermekek iskoláztatása és az olvasás. Érdekes módon épp az erről készült felmérés statisztikai adatai mutatták ki, hogy ellentétben a befolyásos református gazdákkal, a katolikus családok nem tartanak könyveket, nemigen tudnak olvasni, általában tudatlanok és „zsellérsorsra ítélték” voltak.

A társadalmi rétegződés tehát egyfelől vallás-függő, másrészt korosztályi meghatározottságú volt. A katolikus szorgalmasság és feltörekvő igyekezet aligha ingathatta meg a református magabiztosságot: az 1920-as évek kertészkedő vagy gyümölcsstermesztő gazdái, akik szlavóniai „tanulmányútjaikon” bolgárkertészeknél tanulták a szakma titkait, igen komolyan kiemelkedtek a társadalmi átlagból. A kereskedelemre átváltozó ugyancsak jól megélték, mert bár a közlekedés nehézségei igencsak megnehezítették vállalkozásaikat, de nemcsak Eszékre, hanem Pécsre, Pestre, Kolozsvárra is elmentek áruikkal. Ugyanígy tettek a halkereskedők. E kiemelkedő rétegek nemegyszer a közbirtokossági vagy presbiteriális „elit” tagjaiként biztosíthaták gazdasági szerepükük hosszútávú értékesülését.

Hozzájárult a társadalmi tagozódás differenciálódásához az 1880-as évek nagy erdőpusztítása, a disznótenyésztés visszaszorulása és az 1900-ban kitört disznóvész is, amely már magában véve a 30-40 láncc földet birtokló gazdák tönkremenésével járt. A helyi „gazdasági elit” sikereit fokozta az uradalom elkülönülése is, minek következtében elterjedt a részesbérlet-rendszer, s a negyedébe-felébe vállalt munkából igen jelentős hasznot zsebelt be a jobbmódú középbirtokosság. A kopácsi társadalom szerkezete ekkortól oly mértékben megmerevedett, hogy ha változott is néhány társadalmi csoport egzisztenciális vagy vagyoni helyzete, a századfordulótól kezdve egészen a negyvenes évekig lényegében ugyanazokat a szociális alkotóelemeket és kapcsolathálókat találhatjuk meg.

Kopács tehát középparaszti falu volt. Az 1940-es években a következőképp nézett ki társadalmi és vagyoni szerkezete: az 1035 lakosból csak mezőgazdasággal foglalkozott 443 lakos. A birtokmegoszlás szerint ezer kataszteri holdon felüli nagybirtok csupán egy volt, az

uradalomé (=22433 kh.). Az úrbéri közbirtokosság területe 1607 kh., a község összes közbirtokossági területe 108 kh. Egyetlen kisbirtok van 95 kat. holdon, harminchat törpebirtok van (összesen 147 kh.) és 729 még kisebb (0-5 kh. között, összesen =1460 kh.). A földnélküli mezőgazdasági jobbágyok száma 89, s velük él 190 eltartott – ők a falu legszegényebbjai, közülük 33-nak még háza sincs.

Egy középbirtokos gazdának például 14 láncc földje van, gabonát tart rajta, napszamosainak négy-öt pengőt fizet kapáláskor naponta, az aratást 1/12-ben fizeti, terményét a Futurának adja le – közlik a kutatók 1942-ben.

Kis létszámú munkássá-válás is tapasztalható volt a faluban, de munkássá főleg a régi uradalmi cselédség lett, mert helyükbe olcsóbb vend munkásokat szerződtettek. Állandó napszamosban így is hiány volt Kopácson, akik voltak, azokat is a nagyobb gazdák szegődtették alkalmanként. Munkánélküli tehát egy sem volt, a halászat, a kertészet és a baromfi-ágazat is jól ment, mindig volt munka valahol.

/Valamelyest eltérő adatokat közöl a kopácsi kutatást 1979-ben összegző Kovács Kálmán: szerinte a falu lakói döntően földművesek voltak, átlag 15 holdas gazdák, két-három embernek volt 40-50 holdja, egy-kettőnek 70-80 holdja, a napszamosok száma viszont kb. 50-60 volt, és státuszuk egyértelműen a zsellérséggel volt azonos./

A kopácsi tábor demográfusa 1895-től 1941-ig összegezte a születési adatokat (szülők neve, foglalkozása, vallása, lakó- és születési helye, illetve a gyermek neve és vallása szerint). Eredményei alapján kitűnt, hogy húsz családnak nem volt saját háza, ezek szoba-konyhás bérletben laktak havi 6-7 pengőért. Földje körülbelül ötven családnak nem volt. A legnagyobb gazdának kb. 100 holdja volt kaszálóval együtt. A halászok száma viszont jelentősebb kellett legyen a szociográfusok által földerítettnél, hiszen csupán „hivatásos”, vagyis a község alkalmazásában álló halász is volt vagy ötven, további negyven család mellékfoglalkozásként űzte a halászatot. Hatvanöt családnak volt saját lova, szőleje is soknak. A legnagyobb egyéni tulajdonban lévő szőlő 50 holdas. Mindezekből kiolvasható, hogy a gazdaság illetve a társadalom szerkezete jóval kevésbé rétegzett, mint azt néhány adat alapján elképzelhetnénk.

Mindehhez jön még a nemzetiségi tagozódás is, melyet ezen a tájon, Európa talán etnikumoktól legjobban tagolt vidékén lehetetlen figyelmen kívül hagyni. (A kutatócsoport által készített adatlapok sajnos az árnyaltabb etnikai rétegződés-modell megrajzolásához nem kínálnak elég pontos vázlatot, mert jobbra igen felületesen kitöltöttek, s inkább azt jelzik, hogy a kutatók nem tulajdonítottak a jelentőségénél nagyobb tartalmat olyan adatoknak, mint például a nemzetiség vagy a származási hely. Jobban érdekelte őket a gazdasági meghatározottság, a természetföldrajzi körülmények társadalmi hatása és az életvitel számos más „kemény ténye”).

Kopács lakosságának nemzetiségi megoszlása az 1931-es népszámlálás hivatalos adatai szerint ilyen volt:

összlakosság:	1035
ebből magyar:	972
szerb:	35
német:	16
horvát:	10
egyéb:	2

Érdekes, hogy az 1941. október 31-i népszámlálás alapján a kopácsi kutatóknak a bellyei körjegyzőség már az alábbi nemzetiségi megoszlást mutatta ki:

össztlakosság:	936
ebből anyanyelve szerint magyar	924
nemzetisége szerint magyar	918
anyanyelve szerint német	6
nemzetisége szerint német	3
anyanyelve szerint szerb	8
nemzetisége szerint szerb	11
anyanyelve szerint horvát	4
egyéb	3

A járási körjegyzőség összlakossági adatai szerint a járás 3492 lakosából 844 a német, 36 a szerb, 50 a horvát, 11 az egyéb nemzetiségű, a magyarok létszáma nemzetiség szerint 2568, anyanyelv szerint 2532 fő. A járás magyar lakosságának túlsúlya vitathatatlan, de tény, hogy semmit sem tudunk a népszámlálás módszereiről és a Kopácson is tapasztalható asszimiláció folyamatáról. Vagyis nem láthatjuk be pontosan az etnikumok közötti viszony mikro-jelenségeit, sem tendenciáit.

Mindenesetre figyelmet érdemel itt az is, hogy a kopácsi népnyelv igen sűrűn tele van a nép- és nemzetiségcsúfoló szavakkal, pejoratív vagy értékelő minősítésekkel, szlogenekkel. Katona Imre több százat gyűjtött ezekből, ezeket itt idézni nincs mód. A nyelvi és a társadalmi atmoszférát, illetve a közfelfogást jellemző mentalitás-megnyilvánulások közül azonban néhányat említek példaképpen: a bezdáni magyarokat „tótoknak” nevezik Kopácson, a szerbekre a „rác” szót használják, a zsidókat a telekárak leszorítása miatt illették szidalmakkal, az apatini német halászsokat „gögöseknek” tartják, a kopácsiakat a németeknél „eszesebbnek” mondják, a nemzetiszocialistákat leszólják „kompániájuk” miatt. Általában eléggé öntelt a kopácsiak nemzetiségi értékítélete, kisebbség szemléletük pedig lekezelő alapállású. Sőt: nemcsak a nemzetiségek vagy a vallások, hanem egész falvak pejoratív minősítésére is igen jó hajlandóságuk van.

Elgondolkodtató, hogy miért van így. Talán a háború „szele”, a megszállás, a kölcsönös bizalmatlanság kényszere hozza az idegen-ellenességet. Talán szigetszerű létük, periféria-helyzetük kelt kisebbségi érzetet, s ezt vetítik ki környezetükre. Nemcsak egy ország, nemcsak a magyar államiság periferiáján élnek a kopácsiak, hanem a periféria periferiáján is úgy élnek, hogy helyi társadalmukon belül külön kisebbséget csinálnak a még kisebbekből. Könnyen meglehet az is, hogy elsősorban gazdasági érdekeiket védik evvel is. Például az ismeretlen kereskedőket elüldözték, s maguk közül jelöltek ki halkereskedőket, szinte szertartásosan („rituálisan”) ruházva fel őket a közbizalommal. Párhuzamosan megvádolták az apatini halászsokat, hogy az éj leple alatt kilopják varsáikból a halat. Egy másik időszakban pedig a kopácsiak művelte tejhamisítást is a szomszéd falvak lakóinak bűneként emlegették.

Apró, jelentéktelen jelenségek ezek, de pontosan jelzik a társadalom aljára szorultságot, a vádolásos bizalmatlanságot mindavval szemben, ami nem endogén tartalmú, ami nem egyértelműen Kopácsért és a kopácsiakért történik. Kelet-Európa háború előtti légkörében pedig igen sok minden nem a kopácsiakért történt...

Gazdasági tér, megélhetés, hitek és érdekek

Kopács természetföldrajzi meghatározottsága a víznek és a vizek szabályozásának alárendelt volt már a múlt század közepe óta. A kopácsiak a szentlászlóikkal és a kórógyiakkal halásztak együtt, halaikkal országnyi területen kereskedtek, gabonájukat és szőlőiket vagy primőr palántákat pedig egy nagyobb tájegység tágabb körzetéből cserélték-vették-lopták.

A kopácsi közbirtokosság a tulajdonában lévő földterületet egy olyan rendelet alapján birtokolta, amely még „a jugoszláv időkben” kelt. A politikai vagy etnikai hovatartozás ilyen kérdései persze kevésbé izgatták a falubelieket, számukra a területiség a gazdasági tér szempontjából volt fontos csupán. A község területéből pedig évenként ismétlődően mintegy 8000 holdat elöntött a víz. E természetföldrajzi adottság csupán az egyik korlát volt: az uradalomtól függő Kopácsot a társadalmi térben is korlát veszi körül, hiszen az uradalom egyúttal a települési környezettől is elszigetelte. Eszék közelsége, amely a századvégi-századeleji polgárosodásban különösen jelentős lehetett, csupán áttételesen érvényesült a faluban. Eszékre a hídon keresztül csak zöldséget lehetett vinni, a többi terményt vonaton vagy csónakon vitték tovább. A mindennapi beszerzés lehetőségeit is egyedül Eszék boltjai kínálták.

A kopácsi nép gyorsan alkalmazkodott a kínálatához, fogékony volt az újdonságra. A kertészet például 1919 után, eszéki hatásra kezdett terjedni Kopácson, s a téli szövéshöz-fonáshoz is a városból hozott anyagokat használták. A városból jött a nazarénusok hite is Kopácsra, onnan érkezett állatorvos is, ha kellett, oda jártak magzatukat elhajtani a kopácsi lányok, ott vették talajművelő eszközeiket, gépalkatrészeit a gazdák is.

E szűkebb régió vagy életterületen túl már arányosabban tágult a tér: gabonát szedni vagy nyomtatni Szlavóniába, állatpiacra olykor Bécsbe is elmentek a kopácsiak. E táguló világ azonban csupán néhányak számára belátható: sem a termelés helyi struktúrája, sem a foglalkozási ágak szerkezete nem volt (mert nem lehetett) európaias, sőt, még kelet-európaias sem. A halfogás, az erdőkielés, a térbeli mozgás egésze is erősebben kötődött az uradalomhoz, mint az egészséges. Nem Európához tartozott Kopács, még csak nem is Közép-Európához vagy Kelet-Európához. Csupán egy Duna-táji apró gazdasági-nyelvi-etnikai sziget volt, melyet a történelem hullámzásai vettek körül, s néha-néha el is borítottak.

Ennek a táji szigetnek a konok református öntudat, a vízzel való kénytelen együttélés és a (hagyomány szerinti) endogén társválasztás volt a megtartója sokáig. Nem „elházasodtak”, legföljebb beengedték a betelepülőket és segítették kopácsivá válásukat. Zárt határu tér volt ez, önös érdekekkel, a túlélés reményével és az elérhető élvezetek élményével.

Már a határ képe, a foglalkozások hagyománya is jelezte, mennyire aránytalanok és elmaradtak a kopácsi térségek. Az 1309 hold szántóra 23 hold szőlő jutott, a 77 kh. kertre 2123 kh. nádas! S miközben alig maradt már jószág, a legelő 8048 hold volt, az erdő pedig, amit már makkoltatásra sem használhattak, másik 8499 hold. Kopácson fele annyi szarvasmarha volt, mint Várdarócon vagy Bellyén, a lovak száma is csupán az övéknek kétharmadára rúg, a sertések száma pedig pontosan a két másik falu jószágszáma közti mennyiség. De bizony kecskéből jóval több, ötször-hatször annyi volt, mint amott. Viszont az ebek száma meghaladta a lovakét, elérte a marhákét... – presztizsjószág a kutya, „városi módí”, a fajták is úriasak.

A kevés jószág bizony kevés trágyával is jár – Kopács még ebben is lemaradt. Várdarócon a konok felhalmozás járja, szőlőtartás és kereskedés vette át a földmunka helyét, nemesített vetőmagot használtak, fajokat kereszteztek, lovat tartottak eladásra – minél kisebb volt a birtok, annál intenzívebben művelték a kertkultúrát. A kopácsiak kedvetlenebbek, szerencsétle-

nebbek voltak: talajuk humusz-vékonyágát nem tudták trágyával pótolni, s verte őket a szárazság is, mikor a „Partaljáról” kellett a vizet húzniok nyaranta. Még a méhészetrel is pórul jártak: a folyóparti virágoktól megbetegedtek a méhek...

A környékbeli értékelés illetve megszólás a bellyeieket „módosnak”, a kopácsiakat „pénzesnek” tartotta. Pedig Bellye sem lakottabb, sem nagyobb nem volt Kopácsonál, rangja mégis jelentősebb volt, mert földterülete negyede volt csupán a kopácsonak, de dupla annyi iparos lakta, mint Kopácsot.

Mi oka lehetett ennek? A kutatótábor szociográfusai és néprajzosai abban látták a magyarázatot, hogy ízeire szakadt a kopácsi társadalom, odalett a nagycsalád, individualizálódott a gazdasági tevékenység, nincs kooperációs készség az emberekben, s még kevésbé a környékbeli falvak között. A halász, a vadász, a kertész magányos fajta – szervezett munkamegosztás sem családon belül, sem községi szinten nem létezik már. Az egyéniségek dominálnak a kopácsi társadalomban – de a karrier vágya csak a gazdasági szinten mozog, a birtokaprózódástól félve egykéznek, az egyke pedig nem kedvez a kertésznek. A népesség szerény cserélődése, a bevándorlók szaporasága pedig nem föllendíti, hanem visszafogja a maradék tehetnéket is. A halászok még a gazdákénál is keményebb, íratlan törvény szerint élnek, s többre tartják magukat a parasztnál – de az uradalomnak kell adózzanak zsákmányuk 45 százalékával, vagyis egzisztenciájuk még annyira sem bízható, mint a parasztnaké.

A kopácsi tábor kutatói úgy látták: a község gyarapodását legelőször is az úthelyzet megoldásával és a víztől mentesíthető területek megszerzésével lehetne elősegíteni. Nem az uradalmi földet kellene felosztani – ami akkor parlamentáris szintű célkitűzés volt –, mert az uradalom földje nem jó minőségű és a falutól messze is esik. A víztől elhódított területen pedig erős szántóföldi termelésnek kellene indulnia – ez a kopácsi népesség egészének érdeke volna. A jószágnak való takarmány megszerzése, fölhalmozása létfontosságú települési érdek, hiszen ez segíthetne a kertgazdaságok föllendülésében, új irányba fordulásában is. Mindehhez sajnos kicsi még a népsűrűség Kopácson. A háziipar is a családi gazdálkodás fejlődésének, az önellátás javításának eszköze lehetne. Kevés az igásállat is, egy jószágra öt kataszteri hold jut, ami bizony nagyon sok, a meglévő állatállomány ráadásul még fiatal is, tehát nem eléggé teherbíró. A technikai modernizáció kellékeire is szükség volna: tizenöt éve van bevezetett villany a faluban, de villanydaráló csupán egy esztendeje... Traktort nem is látni a faluban, a gépállomány java része húsz-huszonöt éves, elavult már.

A technikai és gazdasági modernizálódást azonban a világkép megújulásának, a mentalitás változásának is követnie kellene. A „szerbek alatt” egy jellemző jelszó járta Kopácson: „Tedd el, amit eltehetsz!” – s mintha az átalakult történelmi körülmények között is még mindig itt tartanának a kopácsiak...

Jóllehet, megvannak ennek történelmi okai is, melyek valamelyes magyarázatot adnak a mentalitás csökevényeire. Kopács lakossága reformált hitben nőtt fel a XVI–XVII. század fordulóján. A megmaradt házassági anyakönyvek tanúsítják, hogy Kopács és környéke társadalmilag zárt, szigetszerűen elkülönült, befelé fordult, lelki energiáit belül fölemésztő település. Ezenfelül a betelepülő katolikusok és az őshonos reformátusok kölcsönösen kevélynek és rátartinak tartották egymást. A komolykodó reformátusok vasárnapi istentiszteletén azonban mindössze hét-nyolc férfi és tizenöt-húsz asszony van jelen!

A kopácsi nép világnézete a kutatócsoport tapasztalata szerint igen szkeptikus. Vallási életük sem aktív. „A pap is bállal verbuvál”, hogy egyáltalán megismerje híveit és közelebb hozza egymáshoz a privatizáló embereket. A katolikus lelkész Bellyéről jár ki Kopácsra, ő is csak

alig-alig ér el hithűséget, ígéje nem érdekli a népeket. Erős a vallásközömbösség Kopácson, sőt: a magyarságközömbösség is.

A magyar föld periferiáján, a visszafoglalt területen is „érdektelen” a népnek, hová tartozik. Belterjesen, fejlődésben megrekedten élő nép számára öntudata, hithűsége is fölösleges luxusnak látszik...

Nem véletlen, hogy felütötte fejét a nazarénus hit Kopácson. A szociográfus csoportot meglehetősen foglalkoztatta a szekta léte, kialakulásának oka és a kapcsolat, amely a nazarénus hit és az egykézű hajlandóság között fennáll. A főokot a gazdasági küzdőképesség hiányában látták. Főleg az akkoriban magyar sorskérdésként a közérdeklődést földülő ormánsági-baranyai egyke-problémával hasonlították össze a kopácsi gondokat. A szektásodás szociális háttérét és lelki mozgatórugóit tekintve a szociográfusok a hitélet romlását fogalmazták meg fő problémaként. Hajdan ugyanis megvolt a hitbéli összetartozás tudata és a kollektív segítségnyújtás értéke is jelentős volt. A szokások és a körülmények változása azonban megrontotta ezt a légkört: megszűnt már a tejszövetkezet, fölsozlott a gazdakör – már csak a nazarénusok összetartóak, ők még kölcsönöznek egymásnak pénzt is, sőt a gyermektelenek végrendeletileg társaikra íratják vagyonukat. A régi református lelkész még kijárt a halászok közé is, dolgozott a gazdákkal a határban, oktatott, betegségekről tartott előadásokat, csillagokról mesélt, és hétköznap is tartott istentiszteletet. Az új lelkipásztor viszont már nem a falu „kovásza”, olykor még a déli harangszót is elhagyja. Kénytelen már eltűrni a magzatelhajtást is, keserűen veszi tudomásul a romló erkölcsöket.

A nazarénus szekta hívei azonban nem pártolják az abortuszt, a maguk negyven-ötven fős csoportjával teljesen elkülönülnek a falun belül, zárt életrendjükbe még szomszédaik sem látnak bele. S bár a falu elvette gyülekezeti házukat, titokban mégis összejönnek, s a szigorú törvényeiktől eltérő módon élöket kizárják maguk közül. Önellátásra rendezkedtek be, meglehetősen materiális felfogásúak, de azonnómód befogadják, aki közójük kívánkozik. Missziós hitük és feladatvállalásuk nincs, és szemmel láthatóan inkább a külső társadalmi nyomás ellen védekeznek.

A reformátusok nem hisznek a katolikus buzgalomnak, sem a rengeteg jóslásnak, babonának. A katolikus kopácsiak káté-szerűen válaszolnak a hitéleti kérdésekre, nagyon erős körükben a babonáság, amit ugyan a 30-50 évesek racionálisabb kontrollja tompít valamelyest, de a fiatalokat is babonákkal tömik. Babonáik analógiásak (például igen sok a rontástörténet), főleg a nők hisznek táltosokban, garabonciásban és rontásban, de a spiritizmus, a hipnózis, a tündérmesék és boszorkánytörténetek is nagy tömegben fordulnak elő közöttük. A kopácsi bűcsűk, a gyerekjátékok és a különféle dallamok is tükrözik ezt a hitvilágot.

A kutatók úgy fogalmazták meg a szektásodás okait, hogy megfaggatták a különböző vallásúakat és összegezték az egyező véleményeket. A kopácsi közfelfogás szerint a nazarénusok első csoportja „lecsúszott nőkből” állt, rosszéletű emberekből, akik a városból hozták a bajt és az erkölcstelenséget, de régi bűneik megbánása céljával elkülönültek az elközömbösödött egyházaktól és saját hitvilágot kerestek. Az egyházak szerepe jelentős volt Kopácson, de elveszítették a lelkek kezelésének eszközeit, s megindult a szekularizáció, amely most már valósággal megállíthatatlannak tűnik. Csak a falu közösségi kapcsolatrendszerének, csoport-érdekvizonyainak tisztázódása, megújulása hozhat gyógyírt a hitélet romlására.

Identitás, életmód és tradíció

A kopácsi falukutatás legnagyobb és legárnyaltabb dokumentációja szól a hitéleti, erkölcsi- és vallásnéprajzi tényekről, s ezeket kiegészíti a gyűjtött (és javarészt publikált) meseanyag is. Jóval kevesebb adatunk van a kopácsi nép identitástudatáról, nyelvhelyzetéről és kultúra-képéről. Néhány szót azonban ezekre is rá kell szánunk.

A 972 kopácsi magyar mellett nem jelent elhanyagolható kisebbséget a 63 nemzetiségi lakos. A kopácsi dokumentumok, család-lapok illetve a kutatótábor megmaradt munkanaplója sem jelzik, hogy bármiféle nyelvi megértési nehézséggel, interkulturális konfliktussal kellett volna küzdenie a kopácsiaknak. Föltehető, hogy legalábbis kétnyelvű, magyarul is értő vagy kifejezetten megmagyarosodott kisebbség élt ott.

Igaz, a tájnyelvi és kiejtésbeli különbségekről rendszerint beszámolnak a kutatók: amikor a szlavón-magyar vegyesházasságokat vizsgálták, föltűnő különbségekre bukkantak (például az ősi eredetű „,s” betűjejtésre figyeltek föl). Emellett is úgy találták, hogy a horvát és a magyar vidék „összeházasodásának” nyomai még megvannak, és a horvát keresztszülőket például számontartják. A svábok terjeszkedésével is foglalkozott a kutatócsoport a Kopáccsal határos tájegységben, de jelentősebb eredményekre nem jutottak.

A kopácsiak – vallomásuk szerint – a rácokkal nem voltak rossz viszonyban. A tábornapló sem, és a jegyzetanyag sem tartalmaz a csúfolókon, gúnyolókon kívül semmiféle adatot, amelyből a többségi/kisebbségi konfliktusra, az ellenségeskedésekre vagy a burkolt ellentétekre lehetne következtetni. A falu szigetszerű elszigeteltsége és igazgatási szempontból is „jelentéktelen” mivolta nem is indokolhatta a különféle hatalompolitikai célok helyi megjelenését. A kopácsiak ezért a környezetükben élő etnikai csoportokkal alighanem „elfogadó” kapcsolatban állottak, tudomásul vették őket, s a lassú, de folyamatos asszimilálódás természetes jelenség lehetett számukra. A nyelvjárási különbségeket is ismerték, érzékelték, s különösebb megkülönböztető ellenségeskedés nélkül tudomásul vették.

Mindez persze nem független a kopácsiak identitástudatától. Mint utaltam rá, kellőképpen erős, meglehetősen magabízó helyzetű volt ez, több-kevesebb elégedettséget is tükröző öntúlértékeléssel. A falusi identitástudatot, a helyi szellemet föltehetően befogadóképessé, bizonyos változások iránt nyitottá tette a város kisugárzása. Főként korosztályi különbségek határozhatók meg ebben: míg az idős kopácsiak a röghöz kapaszkodtak, a fiatalok körében már lazulni kezdett a hovátartozás kemény kötöttsége, s a városba vágyás, a polgári értékrend motiválta őket a falusi életstílustól való távolodásban. Ennek objektívációi (például a városi használati tárgyak beszerzése, a kerékpár-mánia és a rádióhallgatás divatja) már arra utalnak, hogy a helyi kultúra szerves egysége megrendült, már nem a közösségi kötődést erősíti, hanem „elengedi” a tévelygő lelkeket abba a kultúrába, ahol még védtelenek és esendőek maradnak jó ideig.

A kopácsi kutatás azt mutatta ki a kultúra, az életmód és a tradíció terén, hogy az elmaradottságát tudomásul vevő falu minden friss hatást azonnal befogad, aminek civilizatorikus értelmét belátja. Az ilyen polgárosodást a kutatók élénken bírálják szinte minden megnyilatkozásukban. Nem győzik ostromozni a kopácsiak „elmaradottságát” a nemi szabadosság és az erkölcsi romlás kérdésében, indulatosan ítélik meg a primitív vallásosság és az egyke kérdésében is. Összegezve úgy vetik föl az alapproblémát: hiányzik-e a „modernizálódás” ilyen módja, kell-e ilyen típusú változás Kopács életében?

Válaszaik eltérőek. Az egészségügyi elmaradottságot, a tiszta vízű kutak hiányát, a WC-k ritkaságát negatívan ítélik meg, a kuruzslás és a ráolvasás gyakoriságát élesen bírálják. Pozitívan minősítik viszont, hogy egyre ritkább a bábaasszonyi közreműködéssel végrehajtott (vagy „önorvoslással” bajt okozó) abortusz, inkább orvoshoz járnak és óvszert használnak a nők, s kisebb bajok gyógyítására praktikus népi gyógymódokat is alkalmaznak. Kifejezetten „humanizált” jelenségként szólnak például az etiketről, a lakodalmi és leánykérő szokásokról, a jeles napok és a társas élet alkalmairól, a vásárokról és esküvőkről, a „játzókról” és a „szőlözésről”, melyek a párkapcsolati kultúra alkalmi voltak.

A mindennapi élet leírásában a megfigyelő jelenlét dominál: a kocsmai élet, az ivási szokások, a vályogtéglakészítés, a lakások bútorzata mind-mind részletező pontossággal jelenik meg jegyzeteikben. Csupán jelzés-szerűen néhány momentum ezekből: Cigányoktól csak evőszéköt, teknőt vesznek, vályogot maguk készítene. Lakásaik bútorzata városi, nem a helyi asztalos munkája. Evéskor a gyerekeknek külön terítene, a gazdasszony szeli a kenyeret. A régi kecskelábas ágyakat már csak a gyerekek használják, a szoba közepére tolják, ott alszanak. A divattal is lépést tartanak: három-négy évenként változik a ruhadivat, a piacozó asszonyok hordják haza a „náj módit”. A serdült lányok az eszéki cukor-, vas-, villany- vagy csokoládégyárba mennek dolgozni, minden harmadik kopácsira jut már egy bicikli, a halászok is rádióhallgatják már a várható időjárást...

A tradíciók sokaságából csupán néhányat lehet itt kiemelni. A halászok például nem tartanak állandó legényt, de a 13 évesnél idősebb fiúk maguk jelentkehetnek inasnak az öreg halászoknál, mondván: „vér kell hozzá”, a tudás másképp átadhatatlan. A lányokat kímélik mindenféle gyermekkorban szokásos munkától. Télen még van szövés-fonás egy-egy háznál, ahol az ágyneműt, huzatot, törülközőt csinálják, s ez egyúttal közösségi alkalom is, mesélnek, fölolvassnak ilyenkor. Énekelni nem szoktak, kevés a régi kopácsi dallam. A szokások változásaként említik például, hogy a pap és a tanító szerepe, presztízse nagy volt korábban, eljegyzést-gyűrűzést is a templomban tartottak, ma már ez nem általános. Változott a régi szemlélet a házasság dolgában is: már 17 évesen is házasodhat a fiatal (mások meg nemegyszer 32 éves korukig is kitolják a nősülés időpontját) – de ma már a legény választ, az öregek csak értékelően hozzászólhatnak, de nem szólnak már bele a párválasztásba, nem tilthatnak meg kapcsolatokat. A serdülő lányt néha etikettet tanulni küldik a jobb városi családokhoz (ez főleg a nazarénusoknál gyakori szokás). A gyerekeket 12 éves korig pendelyben járatják, 15 éves korától számít „gyeröknek”, 17 éven túl veszik „eladónak” a lányt, illetve „legénynek” a fiút.

A szokások romlását, eltűnését sérelmezték a falukutatók a temető állapotát nézve is. Az erkölcs romlása, a vasárnapi kiöltözködés, a sokszor előforduló lopás, illetve a ponyva- és pornóirodalom betörése a faluba egyértelműen azt jelentette számukra, hogy a városi kultúra hamis elemei jöttek be az amúgy is véghelyzetbe került archaikus paraszti miliőbe. Úgy látták, hogy az öregek és a fiatalok közötti korosztályi konfliktusoknak is ezek a legfőbb okai. Már csak azért is, mert mindez elnyomja a meglévő civilizációs szintet, csökkenti a tudás iránti igényt, a valódi műveltséget. A kopácsi iskola például 1922 óta állami kézen volt már, de húsz esztendő alatt sem alakult ki a továbbtanulás szokása: mindössze két halász volt ez idő alatt, akiknek feltörekvése legalább kísérletnyi volt. Az egyiknek egyetlen leánya járhatott két év középiskolát Eszéken, aztán hazahítták, a másik pedig három fiából jegyzőt, papot illetve katonatisztet nevelt. De a tanulás igénye nem jellemző a kopácsiakra. Mindössze ötven rádióelőfizető van, s a Magvető című egyházi lapból csupán 170 példány jár a faluba (igaz, korábban ebből is csak 40 családhoz járt). S még ha ezek olvasótábora alighanem szélesebb is, mégsem lehet valódi kultúrát fogyasztó falunak tartani Kopácsot. S a tudati változás sem mindig egyértelműen jó: lábra kapnak kozmikus világmagyarázatok, de elmarad a kötény-

viselet, elhagyják a falura korábban jellemző pántlikaviselést, ugyanakkor rendkívüli hiedelemvilág terjed el, amely nem éppen a hitbéli bizonyosság jele, hanem a tudatlanságé.

Kutatóik a kopácsiakat szíves kedvűnek, csípős nyelvűnek, némiképp lusta, s a svábok szorgalmát nem követő népnek minősítik. A konzervatív, több-kevesebb valláserkölcsei szemléletet tükröző kutatói vélekedések mögött azonban mély tisztelet van a kopácsi életvilág, a munkáigényes életet vállaló, alkalmazkodásra képes emberek iránt. Ezek pedig olyan értékek, melyeket a mai kutató is örömmel fedezne föl Kopács és környéke mai társadalmában.

A napjaink magyarságtudományi érdeklődését jellemző összehasonlító kutatások segítségével ennyivel járulhattak hozzá a két világháború közötti társadalomkutatók. E tájegység kutatása a második világháborút követő szakirodalomban is szűkös, még régebbi vizsgálódásokról szinte bibliográfiai adatok sincsenek. A Közép-Kelet-Európa és Közép-Európa területi-politikai-etnikai viszonyait megismerni és megérteni szándékozó közérdeklődésnek így módon igazi ajándék ez a falukutató tábori forrásanyag. Bővebb feltárásáig és közzétételéig pedig mód van arra, hogy elgondolkodjunk az európai belső perifériák szélén élő társadalmakról, ezek lehetséges jelenéről és jövőjéről. Bizonyosnak tartom, hogy a magyarság Európához tartozásának ez is egyik halaszthatatlan feltétele.

/Jegyzetek:/

A kopácsi tábor anyagának megismeréséért köszönettel tartozom az OSZK Magyarságkutató Intézete munkatársainak, elsősorban Fejős Zoltánnak és Juhász Gyula igazgatónak, valamint a Néprajzi Múzeum adattárosainak, Benda Gyula történésznek, továbbá Hoffmann Tamás igazgatónak.

Tanulmányomhoz fölhasználtam az Etnológiai Adattár alábbi tételszámon nyilvántartott dokumentumait: EA 8201-8223, 7824, 18201, 13231, 9225, 14209, 7601, 5390, 14225, 8228, 4294, 1855, 5402.

A romániai és a jugoszláviai magyar etnikumok szociológiai helyzetképét (elsősorban a városfejlesztési és közösségpusztítási folyamatokkal összefüggésben) bővebben ismertettem a „*Nemzetiség és urbanizáció Romániában*”. (Héttorony Könyvkiadó, 1988.) című kötetemben, illetve a „*Nemzetiség az urbanizáció árnyékában*”. /Jugoszlávia/ című cikkemben (ef-Lapok, 1988/11-12. szám, 58-66. p.).

MTA Politikai Tudományok Intézete
Etnoregionális Kutatóközpont Munkafüzetei

1). A. Gergely András: Kisebbségi tér és lokális identitás I. Az erdélyi városok és a magyar kisebbség a XX. században a modernizáló várospolitikai és a kisebbségellenes homogenizálás (romanizálás) elszenvedője, az etnikai identitás elmosása pedig a kulturális genocidium eszköze lett. ISSN 1416-8391, ISBN 963 8300 53 1.

300,- Ft (29 oldal)

2). A. Gergely András: Kisebbségi tér és lokális identitás II. A kisebbség kulturális sajátosságainak egyike a társadalmi térhasználat, a térátélés etnikus tradícióinak és reprezentációjának rendszere a helyi társadalmak szintjén, s részét képezi az etnikus identitástudatnak, a szerepviselkedésnek, az életvezetési mintáknak és a politikai mező átalakulásának is. ISSN 1416-8391, ISBN 963 8300 54 X.

300,- Ft (29 oldal)

3/A). A. Gergely András: Forráselemzés: Kopács, táj- és népkutató tábor a Drávaszögben (1942). Több ezer jegyzetlapon megmaradt forrásanyag ismertetése, Kopács etnohistoriájának, tájnéprajzának és szociológiai jelenségvilágának bemutatása, amely összehasonlító eszköz lehet a további kutatások szolgálatában, s kísérlet egy mikrorégió helyi társadalmainak, etnikai közösségeinek pontosabb megismerésére. ISSN 1416-8391, ISBN 963 8300 55 8.

300,- Ft (28 oldal)

3/B). A. Gergely András: Forráselemzés: Városi és nemzetiségi lét magyarok és „jugoszlávok” körében, a XX. századi városfejlődés árnyékában. Az elemzés mintegy három évtized szakirodalmi alapján a soknemzetiségű jugoszláv öngazgatási rendszer vonásait és a félmillió magyar kisebbség sorsát követi a városfejlődés és a gazdasági-etnikai-migrációs folyamatok közepette egészen a nyolcvanas évek végén lezajlott rendszerváltó korszakig. ISSN 1416-8391, ISBN 963 8300 56 6.

350,- Ft (35 oldal)

4). A. Gergely András: Kun etnoregionális kisvárosi sajátosságok. Kisebbségi szereptudat, tájegységi autonómia változása egy regionális térben nem föltétlenül reprezentált, s még kevésbé törvényszerűen nyilvánosan megjelenő természetű. A magyarországi kunok történeti régiójának, a Kiskunságnak néhány térségi sajátosságáról szóló tanulmány egy illegitim társadalmi identitástudatról, a tájegység városaiban jellemző civiltársadalmi aktivitásról és történeti szerepről értekezik, amely látszólag elveszett a hazai modernizáció folyamatában. ISSN 1416-8391, ISBN 963 8300 57 4.

250,- Ft (24 oldal)

5). Szerk.: A. Gergely András: Rövid etnoregionális elemzések. Egyetemi hallgatók tanulmányai antiszemitizmusról, a magyarországi szerbek politikai közösségéről, romániai interetnikus konfliktusról, orosz-magyar vegyesházasságokról, köztéri indián zenészek téralakító

eszközeiről, a magyarországi bolgárok kulturális identitásáról. ISSN 1416-8391, ISBN 963 8300 58 2.

450,- Ft (90 oldal)

6). A. Gergely András: Identitás és etnoregionalitás. A kisebbségi identitás történeti és regionális összefüggései Nyugaton és Kelet-Közép-Európában. Az önazonosság egyben a másokkal szembeni pozíció eszköze és az etnikai társas lét feltétele is, az etnoregionalitás pedig intézményesülő társadalmi törekvés, amely az egyes nagytájak/régiók népességének önszervező erőit egyesíti, térfoglalásra és térkiszajátításra formál igényt, s annál inkább hatalomellenes, államellenes lesz, minél kevesebb öngazgatási szabadsága van az egyes etnikumoknak. ISSN 1416-8391, ISBN 963 8300 59 0.

450,- Ft (98 oldal)

7). Szabó Ildikó: Közösségszerveződési folyamatok a magyarországi románok körében. Az összehasonlító tanulmány három magyarországi románok-lakta településen (Méhkeréken, Gyulán és Körösszakálon) tárja föl az interetnikus viszonyokra jellemző különbségeket és sajátosságokat. Az etnikai identitást elsősorban a nyelv és a kultúra hétköznapi életbe ágyazódott mintáiból keresi vissza, kistáji és regionális kihívások, kisebbségi válaszok formáit elemzi, önmeghatározások és kölcsönkapcsolatok nehézségeiben éri tetten. A kutatás adatbázisa elektronikus adathordozón az Etnoregionális Kutatóközpontban elérhető. ISSN 1416-8391, ISBN 963 8300 60 4.

350,- Ft (45 oldal)

8). A. Gergely András: Politikai antropológia. /Interdiszciplináris közelítések/. A politikai antropológia eszköztára és számos kutatási irányzata az etnikum-kutatások, a politikatudomány, a politikai szociológia és a kulturális antropológia köztes területén kínál lehetőséget a társadalmak és a politikai rendszerek elemzésére – elsősorban a nem-intézményes társadalmi szférában. Primitív társadalmak, törzsi politikai viszonyok, informális hatalomérvényesítés, politikai magatartások és normák, modern kapcsolathálózatok értelmezéséhez visz közelebb az antropológiai gondolkodásmód – ehhez kínál bevezetőt az egyetemi oktatásban is kipróbált tematikájú tanulmány. ISSN 1416-8391, ISBN 963 8300 61 2.

400,- Ft (72 oldal)

9). A. Gergely András: Tér – szimbólum – politika. Politika a térben, tér a politikában. Miként jelenik meg – vagy miképpen rejtőzik – a politika a térben? Hogyan függ össze a politikai hatalom térbeli kiterjedése, megjelenítődése az etnikai, társadalomrétegződési, szimbolikus térfoglalási helyzetekkel? Egy kisváros, a főváros és a „nemzeti” szintű politika terét, megjelenésmódját, belső dimenzióit kutatja a szerző. ISSN 1416-8391, ISBN 963 8300 62 0.

400,- Ft (83 oldal)

10). Boglár Lajos, Papp Richárd, Tarr Dániel, Tóth Bernadett: Etnikum és vallás. Apróbb írások a vallási kommunikáció körében. Négy írás az etnikai szféra és a vallás egyes összefüggéseiről, melyekben az elméleti vagy empirikus összegzések alapján etnosz és vallás összefüggései tárulnak föl. Egy figyelem-ébresztő esszé és három terepmunkára épülő beszámoló jelenik meg egy füzetben (a csíksomlyói búcsúról, a tahitiak sajátos voodoo-hitéről és a

tibeti hitvilág egyik jellegzetes alakjának szimbolikus jelentésköréről). A társadalmak kulturális tartalmi e megközelítések és megértő elemzések nélkül ma már egyre nehezebben remélhetők. ISSN 1416-8391, ISBN 963 8300 63 9.

350,- Ft (51 oldal)

11). A. Gergely András: Kisebbség – etnikum – regionalizmus I. Állam, nemzet, ellenkultúra és kisebbségiség. A tanulmány az etnikai csoportjelenségek történetét, az etnikum-felfogás történeti és modern politikai jelenségét elemzi, kiemelve az etnikai és regionális mozgalmak folyamatát, mint a világpolitika és a nemzetpolitikák szükségképpen egyik legfontosabb következményét, amely a kisebbségi jogok, a civiltársadalmi mozgások és a lokális kezdeményezések alakjában az állami beavatkozás és az államhatalmi gyámkodás ellen fordítja a modern társadalmak etnikai tömegeit. ISSN 1416-8391, ISBN 963 8300 64 7.

400,- Ft (139 oldal)

12). A. Gergely András: Kisebbség – etnikum – regionalizmus II. Etnoregionalizmus Magyarországon? Van-e lehetősége az etnoregionalizmus kialakulásának Magyarországon? A regionalizálás mint mozgalom a politikai átmenet korszakában az ország régióinak áttagolódását is eredményezheti. Milyen összefüggések vannak a magyar társadalom gazdasági-, történeti- vagy osztálytagozódása és a politikai szegregálódás, a mentalitások, etnikai csoportok, szubkultúrák, tájegységi identitások térbeli eltérései között? A tanulmány kísérlet egy alkalmi összegzésre, melyben a tradicionális és konzervatív gondolkodás mai illetve történeti előzményei változó identitás-formák, érték-alakzatok által reprezentálódnak, s a szerző példaként az asszimilálódottnak tekintett kunok helyzetét elemzi, összehasonlítva ezt a franciaországi gasconok történeti és mai identitásával. ISSN 1416-8391, ISBN 963 8300 65 5.

400,- Ft (90 oldal)

13). Bindorffer Györgyi: Identitás kettős kötésben. Etnikai identitás és kulturális reprezentáció a dunabogdányi svábok körében. Az etnikai csoportidentitás sajátos formája és kulturális feltételei Magyarországon is politikai, nemzedéki, történeti befogadások, kirekesztések, alkalmazkodás és megmaradás dimenzióitól függenek. A szerző Dunabogdány sváb lakosságának önképét, a helyi identitás mai állapotát, nemzedékenkénti különbségeit, valamint a politikai nemzettel kialakított kapcsolatát elemzi empirikus tapasztalatok alapján, elméleti szempontjait az etnikai, kisebbségi, nemzetiségi és helyi közösségek vizsgálatában antropológiai nézőpontok határozzák meg. ISSN 1416-8391, ISBN 963 8300 66 5.

400,- Ft (75 oldal)

14). Szabó Ildikó, Horváth Ágnes, Marián Béla: Főiskolások állampolgári kultúrája. Empirikus vizsgálat két kecskeméti főiskola hallgatói körében. Ezer tanítóképzős és műszaki főiskolás fiatal rendszerváltás utáni állampolgári kultúráját, ismereteit, értékeit, állam-ill. kultúrnemzeti identitását, magyarságfelfogását tárják föl a kiadvány szerzői. E fiatalok szocializációja történelmi nézőpontból is rendkívüli korszakban alakult, s értelmiségiként maguk is állampolgári minta gyanánt szolgálnak majd mások számára, környezetüket pedig állampolgári minőségükben is befolyásolják. Helyzetük, múltból hozott értékeik, Európa- és szomszédságfelfogásuk, etnikai toleranciájuk ezért kiemelkedően fontos. A számos grafi-

konnal, táblázattal illusztrált empirikus vizsgálat e kulturális, politikai, regionális kérdések iránti korszakos érzékenységet taglalja. ISSN 1416-8391, ISBN 963 8300 67 1.

350,- Ft (40 oldal)

15). A. Gergely András: Közelítések az etnofilmhez. Retusált ősiség, rendezett hitelesség, etnikai valóság: „Amikor a filmesek néprajzi filmeket készítenek, ezek talán filmek, de nem néprajziak, amikor a néprajzkutatók készítenek filmet, azok talán néprajziak, de nem filmek...” – jellemzi az etnofilmek készítőit a műfaj klasszikusa. Mi az etnofilm és milyen kapcsolatban áll a társadalmi (esetünkben az etnikai) valóság feldolgozásával, közvetítésével és értelmezésével? Hogyan alakult a néprajzi-antropológiai tematikájú filmek, a szerzői művek, a dokumentum-műfajok és a résztvevő megfigyelésből vagy együttélésből táplálkozó etnofilmek stílus- és ábrázolástörténete, miféle mítosszá válik maga a valóságkövető film is a befogadó piaci közegben? Ezekről a kérdésekről és a körülöttük sorjázó értelmezésekről szól az oktatási anyagként is használt tanulmány a filmművészet centenáriumának tiszteletére. ISSN 1416-8391, ISBN 963 8300 68 X.

300,- Ft (43 oldal)

16). Dudich Ákos, Gál Anasztázia, Molnár Eszter, Németh Rita, Pásztor Zoltán: Népek, maszkok, nemzeti- és csoportkultúrák. Etnikai-antropológiai dolgozatok. Hogyan gesztikulálnak az afrikaiak? Miként alakul át a japán nők társadalmi státusza? Hogyan kezeli London az ír hajléktalanok növekvő tömegét? Kik a manoriták és milyen módon illeszkednek be Libanon sok egyházú, sok etnikumú vallási-társadalmi rendszerébe? Föltámadnak-e a kanadai indiánok rejtőzködő helyzetükből, s hogyan remélik érdekképviseletük megoldását az ellenségesen viselkedő politikai környezetben. A munkafüzet antropológus egyetemi hallgatók dolgozataiból kínál válogatást, melyek a hazai tudományos kutatások számára nehezen megközelíthető terepről hoznak izgalmas beszámolókat. ISSN 1416-8391, ISBN 963 8300 69 8.

400,- Ft (76 oldal)

17). Nemes Nagy József: Társadalmi térkategóriák a regionális tudományban. Egy modern tudományág műhelyéből. Osztható-e a tér, s horizontális vagy vertikális dimenziói milyen külső és belső, zárt vagy nyílt térfelosztás alapfogalmi köré szervezik ismeretkincsét? Lehetséges-e fizikai, gazdasági, politikai vagy kulturális tereket másként nézni, új módon osztályozni, s kialakítani a szociológia, a makrostrukturális elemzések matematikailag tiszta fogalmi rendszerét a társadalmi jelenségek modellezése céljából? A szerző e cseppfolyós közegben keresi a makrotér, a mikrotér, a regionális tér és ezek határai között az eligazodás útjait, lehetséges perspektíváit. ISSN 1416-8391, ISBN 963 8300 70 1.

450,- Ft (57 oldal)

18). Kormos Éva: Albánia: az emberélet fordulói. A tradicionális albán falusi, illetve városi szokásrend sajátosságai között, az átmeneti rítusok során meglehetősen egyedi, a keresztény és iszlám kultúrából egyként eredeztethető szabályok épülnek a halál, a siratás és temetés, a családi életmód és szerepleosztás, valamint a házasságkötés köré. Az erősödő modernizáció és korakapitalizmus azonban nem tudja feledtetni az életvitel írásos társadalmi törvények szabta normáit. A „vérbosszú”, a leánykérés, az érzelmek rejtése és robbanása jellemzi a hegyi falvak, modern városok közösségeit egyaránt. A szerző az emberi élet fő fordulópontjaira is

bepillantást nyújt, pótolva a regionális tudományok régi adósságát. ISSN 1416-8391, ISBN 963 8300 71 X.

300,- Ft (44 oldal)

19). Veres Emese-Gyöngyvér: Barcasági körkép. Egy kulturális antropológus terepmunka-tanulmányai. A csángó – a barcasági, hétfalusi típusú – jellegzetessége az, hogy sem tiszta székely, sem moldvai nincs benne, a közös törzsből származott népnek már hibádzik bátorsága, kedélye, játékossága. Az évszázadok során a szászág elnyomása alatt, a művelődés teréről leszorítva, csendes magányában, szinte egykedvűségben élt e nép, s kitörési szándékát, fejlődését a vallás nyomta el, mely kizárt minden világit, zajosabb életmódot. A szerző rövid írásokban rajzolja körül a Brassó-vidék sajátos kulturális egységét, színes motívumokban jeleníti meg a „hétfalusiak” roppan gazdag szellemi népköltészeti hagyatékát. ISSN 1416-8391, ISBN 963 8300 72 8.

400,- Ft (53 oldal)

20). Bódi Ferenc: Polgárosodás, politikai változás, társadalmi tömeg. A huszadik századi társadalomtudományi gondolkodás számára az ismert és új szociológiai kategóriák sokasodása tartalmaz kihívást A tömeg, a modernizáció, az autonómia, a szuverenitás fogalomváltozása, a nemzetközi folyamatokban rejlő egyetemes tartalmak, mint a béke, a rendszerváltások, a regionális politikák és nemzetek fölötti kölcsönhatások, s ezen felül is a kis népek politikájában bekövetkezett változások is számos fogalom jelentéskörének és helyi átértelmezésének tapasztalatát igazolják. A szociológus szerző a makropolitikai folyamatok mélyén zajló társadalmi változások, alkalmazkodások mechanizmusait, irányzatait, erővonalait rajzolja meg. ISSN 1416-8391, ISBN 963 8300 73 6.

400,- Ft (63 oldal)

21). Horváth B. Ádám, Soltész János: Társadalom és hatalom. Politikai antropológiai analízisek. A munkafüzet két tanulmányt tartalmaz, melyek a korai államnélküli társadalmak felépítését, szerkezeti sajátosságait, családi-rokonsági rendszerét, életmódját és a lokális uralmi viszonyok közötti kultúraváltozást elemzik. Az első a tuareg társadalom felépítését, történelmét és családi rendszereit vázolja, a második történetileg mutatja be, kikből lesznek a társadalom vezetői az államiság előtti politikai rendszerekben (horda, törzs, főnökség, állam) és hogyan teremtik meg legitimációs bázisukat, milyen társadalmi változások járulnak hozzá a vezetők személyének reprezentálásához és specializálódásához, továbbá milyen eszközöket használnak a törvény a rend és a szokásjogok fenntartásához. ISSN 1416-8391, ISBN 963 8300 74 4.

350,- Ft (46 oldal)

22). Szabó Levente, Juhász Levente Zsolt, Király Ildikó: Kognitív etnikai folyamatok. Tanulmányok a kognitív kutatások tükrében. A kognitív kutatások a társadalomtudományok egyre szélesebb körében hódítanak híveket, alapoznak meg irányzatokat és iskolákat, s jellemeznék alkotói életműveket. E munkafüzet három szerzője a politikai jelentéstartalmak, a kulturális tudás és a jelentésemélet területéről hoz bepillantást az interdiszciplináris elemzésekbe. Mindhárom tanulmányban a legizgalmasabb kortárs társadalomtudományok (kulturális antropológia, informatika, nyelvfilozófia, szemantika, csoportpszichológia, stb.) módszereire,

kutatási irányzataira és alkotóira épülő elemzés található, önálló kutatásra alkalmazott formában, egyúttal kihívásként is, melyre az etnikai és regionális kutatásoknak éppoly nagy szüksége van, mint a hagyományos társadalomtudományi diszciplínáknak. ISSN 1416-8391, ISBN 963 8300 75 2.

350,- Ft (85 oldal)

23). Utasi Ágnes: Magyar hazától az amerikai otthonig. Magyar származású középosztályi amerikai állampolgárokkal készült kérdőíves vizsgálat anyagának rövid ismertetése. A tanulmány az emigrálás körülményeinek, a társadalmi beilleszkedésnek és a szimbolikus (kulturális, nyelvi, kapcsolati) tőke felhasználásának jellemzőit mutatja be, arra koncentrálva, hogy különböző történeti időszakokban (1930-as évek, háború utáni időszak, ötvenes-hatvanas évek, s így tovább egészen a rendszerváltásig) hogyan zajlott le a javarészt középosztályból induló vagy oda érkező emigránsok interkulturális asszimilálódása, s miként változott vagy maradt meg az anyaországgal való kapcsolatuk. Az elemzést számos táblázat egészíti ki (melyek adatbázisa elérhető a szerzőnél vagy az Etnoregionális Kutatóközpont gyűjteményében). ISSN 1416-8391, ISBN 963 8300 79 5.

400,- Ft (62 oldal)

A sorozat következő füzetéből:

Primitív kultúrák, ősi hitek, modern genocídium. /Cikkfordítások/
Politikai újratemetkezések Magyarországon /Dokumentumközlés/
Politikai rendszerváltás és kontinuitás
Háromhatár – etnikus identitás /Térségi folyamatok, etnikai alakzatok/
Etnikai kutatómódszertan /válogatás/
Politikai pszichológiai előadások
Homoróvidéki munkaerőhelyzet /tereptanulmányok/
Pilisi szlovákok identitástudata
A nemzeti táj antropológiai nézetben
Droghelyzet, droghasználat Magyarországon
Cigány-bibliográfia

A munkafüzetek megrendelhetők:

MTA Politikai Tudományok Intézete

1014 Budapest Országház u. 30.

(Szabó Irénnél tel:224-6724, fax: 224-6727, e-mail: szaboi@mtapti.hu)

**Javaslatok az Etnoregionális Kutatóközpont Munkafüzeteinek
könyvtári szakozásához**

- No 1). Kisebbségi tér és lokális identitás I:** nacionalizmus, állam (nemzetállam), Románia, Erdély, urbanizáció (1919-), kisebbségpolitika, etnikum (magyar, román), szimbolikus politika (térbeliség), helyi társadalom.
- 2). Kisebbségi tér és lokális identitás II:** kisebbségi helyzet, etnikum (kun), etnocentrizmus, szimbolikus politika, urbanizáció (Kiskunság), helyi társadalom (Kiskunhalas), politikai kultúra.
- 3/A). Forráselemzés: Kopács -- táj- és népkutató tábor a történeti Drávaszögben (1942):** kisebbségi helyzet, Jugoszlávia 1945-1989, helyi társadalom, életmód, település (-történet, Kopács), társadalomkutatás (1942), akkulturáció.
- 3/B). Forráselemzés: Városi és nemzetiségi lét magyarok és „jugoszlávok” körében, a XX. századi városfejlődés árnyékában:** kisebbség (nemzetiség), történelem XX. szd., urbanizáció (Jugoszlávia, Vajdaság), önkormányzat, etnikum („jugoszláv”, magyar), mobilitás (térbeli).
- 4). Kun etnoregionális kisvárosi sajátosságok:** kisebbség (kunok), régió (Kiskunság), történelem (magyar, 13-20. szd.), helyi társadalom, autonómia, urbanizáció, politikai kultúra.
- 5). Rövid etnoregionális elemzések:** zsidókérdés, antiszemitizmus, kisebbség (bolgár, szerb), politikai kultúra, rasszizmus (idegengyűlölet), etnikum (dél-amerikai, afrikai, román, cigány, orosz, magyar, délszláv), identitás, konfliktus (társadalmi, etnikai), helyi társadalom.
- 6). Identitás és etnoregionalitás:** identitás, politikai kultúra, történelem (13-20. szd.), régió (Nyugat-Európa, Kelet-Európa, Közép-Európa), etnikum, kisebbségi kérdés, öngazgatás, új társadalmi mozgalmak.
- 7). Közösségszervezési folyamatok a magyarországi románok körében:** identitás, politikai kultúra, régió (Kelet-Európa), etnikum (román, cigány, magyar), kisebbségi kérdés, interetnikus kölcsönhatások, helyi közösségek, Magyarország (Hajdú-Bihar m., Békés m.), asszimiláció, nyelv, önmeghatározás.
- 8). Politikai antropológia. /Interdiszciplináris közelítések/:** politikai kultúra, etnikum-kutatás, politikatudomány, politikai szociológia, antropológia (politikai-, kulturális-), harmadik világ, magatartás (politikai), hatalom (politikai, törzsi), politikai rendszer, informális.
- 9). Tér – szimbólum – politika. Politika a térben, tér a politikában:** politikai kultúra, etnikum-kutatás, politikatudomány, politikai szociológia, településföldrajz (Kiskunhalas, Budapest), társadalmi struktúra, politikai magatartás, hatalom (politikai, helyi), politikai rendszer.
- 10). Etnikum és vallás. Apróbb írások a vallási kommunikáció témakörében:** politikai kultúra, etnikai kutatás, vallásszociológia, antropológia (politikai, kulturális), magatartás (politikai, kulturális), hatalom (politikai, törzsi), politikai rendszer, tradíció, földrajzi (Erdély, Haiti, India), kommunikáció.
- 11). Kisebbség – etnikum – regionalizmus I. Állam, nemzet, ellenkultúra és kisebbségiség:** politikai kultúra, etnikum-kutatás, politikatudomány, politikai szociológia, regionalizmus, magatartás (politikai), hatalom (politikai, etnokratikus), politikai rendszer, ellenkultúra, új társadalmi mozgalmak.
- 12). Kisebbség – etnikum – regionalizmus II. Etnoregionalizmus Magyarországon?:** politikai kultúra, etnikum-kutatás, politikatudomány, politikai szociológia, regionalizmus, magatartás (politikai), hatalom (politikai, etnokratikus), politikai rendszer, ellenkultúra, új társadalmi mozgalmak.
- 13). Identitás kettős kötésben. Etnikai identitás és kulturális reprezentáció a dunabogdányi svábok körében:** etnikai identitás, kulturális reprezentáció, politikai kultúra, politikai szociológia, regionalitás (Közép-Európa, Magyarország), társadalomtörténet (közép-európai), magatartás (politikai), lokális (helyi) kultúra, földrajzi tér (Dunabogdány).
- 14). Főiskolások állampolgári kultúrája. Empirikus vizsgálat két kecskeméti főiskola hallgatói körében:** politikai kultúra, etnikai kutatás, magatartás (politikai, kulturális), politikai eszmék, nemzettudat, etnikai tolerancia, Holocaust, politikai rendszer, állampolgári kultúra (civizmus).
- 15). Közelítések az etnofilmhez. Retusált ősiség, rendezett hitelesség, etnikai valóság:** vizuális kultúra (szociofilm, néprajzi film), etnikai kutatás, társadalmi magatartás, szimbolikus jelképrendszerek, kultúraváltás, kultúrkörök (törzsi társadalom, modern társadalom).

- 16). Népek, maszkok, nemzeti- és csoportkultúrák. Etnikai – antropológiai dolgozatok:** regionális kultúra, etnikai kutatás, társadalmi magatartás (politikai, kulturális, vallási), interkulturális kapcsolatok, szimbolikus politika, politikai kultúra, jelképrendszerek, kultúrkörök (Magyarország, Afrika, Japán, Libanon, Anglia, Kanada).
- 17). Társadalmi térkategóriák a regionális tudományban. Egy modern tudományág műhelyéből:** regionális tudományok, térföldrajz-kutatás, társadalmi és területi struktúrák, humángeográfia.
- 18). Albánia: az emberélet fordulói. Halál, vallás, esküvő: átmeneti rítusok a balkáni társadalomban:** regionális kultúra, etnikai kutatás, társadalmi magatartás (politikai, kulturális, vallási), interkulturális kapcsolatok, szimbolikus politika, politikai kultúra, jelképrendszerek, kultúrkörök (Észak-Albánia).
- 19). Barcasági körkép. Egy kulturális antropológus terepmunka-tanulmányai:** regionális kultúra, etnikai kutatás, társadalmi magatartás (jogszokás, kulturális, vallási), interkulturális kapcsolatok, jelképrendszerek, helyi társadalom, kultúrkörök, földrajzi (Erdély, Barcaság).
- 20). Polgárosodás, politikai változás, társadalmi tömeg. Politikai szociológiai tanulmányok:** politikai kultúra, társadalomkutatás, társadalmi magatartás, helyi társadalom, politikatörténet, szociálpszichológia, rendszerváltozás, társadalmi modernizáció, Magyarország.
- 21). Társadalom és hatalom. Politikai antropológiai analízisek:** regionális kultúra, etnikai kutatás, politikai antropológia, társadalmi magatartás (jogszokás, kulturális, vallási), interkulturális kapcsolatok, hatalmi rendszerek, helyi társadalom, kultúrkörök, földrajzi (Afrika).
- 22). Kognitív etnikai folyamatok. Tanulmányok a kognitív kutatások tükrében:** etnikai kutatás, politikai antropológia, társadalmi magatartás, interkulturális kapcsolatok, hatalmi rendszer, nacionalizmus, kulturális tudás, kognitív pszichológia, jelentésemélet, nyelvemélet.
- 23). Magyar hazától az amerikai otthonig:** migrációkutatás, emigráció, társadalmi magatartás, interkulturális kapcsolatok, társadalmi rétegződés, középosztály, kulturális tudás, földrajzi (USA).